Contemporary Political Studies, Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 17, No. 1, Spring 2026, 201-232
https://www.doi.org/10.30465/cps.2024.47671.3327

Studying the Evolutionary Process of Construction "Government Regulation of Religion" Measures in International Social Science Research

Mohammadreza Taleban*

Abstract

Although more than seventy years have passed since the existence of international research in social sciences; But due to the lack of high-quality and reliable data for most countries of the world, "religion" had received little attention in this type of research until the last two or three decades. Especially, when we wanted to address the issue of the relationship between religion and the state or the "government regulation of religion" in international research, this problem became twofold. In order to solve the problem of lack of international data, several efforts have been made by religious scholars of social sciences by making international measures of "government regulation of religion". These efforts to compile a set of reliable international dataset regarding "government regulation of religion" started from the implementation of a scale containing thirteen indicators for 18 European countries and ended up with a comprehensive dataset that was obtained from a measure consisting of 117 indicators for 183 countries of the world in The Religion and State project. In this article, by comparing different datasets, we will show that the dataset obtained from The Religion and State project has many methodological advantages over other datasets regarding the government regulation of religion.

Keywords: government regulation of religion, international research, International measures of religion, Religious legislation, Religion and State project.

* Associate Professor of Sociology, Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Institute, Tehran, Iran, taleban@ri-khomeini.ac.ir

Date received: 10/12/2023, Date of acceptance: 16/11/2024

Introduction

Although religion has long been a powerful actor on the scene of human history, and even today it shows that it continues to play an active role in the world; However, it has had a small place in international empirical studies. In fact, although it has been more than half a century since the existence of international research with the "world" level of analysis in social sciences; However, "religion" had received little attention in this type of research until the last two or three decades. The main reason was the lack of high-quality and reliable data for most countries in the world. In any case, the inclusion of variables related to religion in international researches requires "data" and the available high-quality data on religion have been very few and insignificant. This lack of data was the main obstacle to conducting empirical research, especially for the serious testing of theories in the sociology of religion that had proposed their propositions at the level of the whole society. For example, although Barro and McCleary (2003) provide sophisticated calculations and estimates of the effects of religion on economic development around the world, they acknowledge that the data available to them to measure government regulation of religion is often incomplete and does not apply to all countries. Also, in a large number of theoretical analyses, we have seen several claims or propositions about the social effects of government regulation of religion; However, the empirical test of these propositions has always focused on a few industrialized countries and a limited amount of data.

In fact, in the last few decades, with the possibility of accessing more extensive data in national and international data banks and global surveys, religious researchers of social sciences have incorporated methods for designing religious variables and measures and how to achieve the highest quality of data in international studies. These efforts to compile a set of reliable international dataset regarding "government regulation of religion" (or the religious policies of governments) started from the implementation of a scale containing thirteen criteria or indicators for 18 European countries and ended up with a comprehensive dataset that was obtained from a measure consisting of 117 criteria or indicators for 183 countries of the world in The Religion and State project. In this article, by comparing different datasets, we will show that the dataset obtained from The Religion and State project has many methodological advantages over other datasets regarding the government regulation of religion.

Materials and Methods

Regarding the evolutionary course of measuring government regulation of religion in social research, we note that in the literature of quantitative comparative studies, a special methodology called "event analysis coding" is usually used to construct international measures of "religious characteristics of governments". Using this method requires choosing a source or a set of sources with information about religion for each country, which is used to answer one or more questions in order to create a variable or a set of variables. These event-based variables can be single or a set of related variables combined into an overall index. Of course, quantitative methodologists emphasize that the use of composite indexes or multiple indicators is much more suitable for measuring a conceptual category.

Conclusion

In this article, the strengths and weaknesses of the existing international data set about religion were first evaluated. Then, the third-round religion and government data set was introduced and explained as a superior alternative to the existing data set about the religious policy of governments. In fact, the most comprehensive international information bank about religion was designed under the religion and government project to compile and codify the religious policies of governments in the forms and types of support, restriction and any other influence. The third round of the religion and government dataset includes annual data for 117 criteria or indicators that represent the religious policies of all governments in the period from 1990 to 2022 for 183 countries.

As a result, if the goal was to establish a measure that measures the religious policies of the government as completely and accurately as possible, it can be said that the data set of religion and government has achieved this goal.

Bibliography

Barrett, David, George Kurian, and Todd Johnson (2001) *World Christian Encyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World*, Vol.1, 2nd ed, Oxford University Press.

Barro, Robert and Rachel McCleary (2003) Religion and Economic Growth across Countries, *American Sociological Review,* 68 (5) 760–781.

Barro, Robert and Rachel McCleary (2005) Which Countries Have State Religions?, *Quarterly Journal of Economics,* 120 (4) 1331–1370.

Barro, Robert, Jason Hwang, and Rachel McCleary (2010) Religious Conversion in 40 Countries, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 49: 15–36.

Chaves, Mark and David Cann (1992) Regulation, Pluralism, and Religious Market Structure, *Rationality and Society,* 4: 272–290.

Chaves, Mark, Peter Schraeder and Mario Sprindys (1994) State Regulation of Religion and Muslim Religious Vitality in the Industrialized West, *Journal of Politics,* 56: 1087–1097.

Cherif, Feryan (2010) Culture, Rights, and Norms: Women‘s Rights Reform in Muslim Countries, *Journal of Politics,* 72: 1144–1160.

Facchini, Francois (2010) Religion, Law and Development: Islam and Christianity: Why Is It in Occident and Not in the Orient That Man Invented the Institutions of Religious Freedom?, *European Journal of Law and Economy,* 29: 103–129.

Finke, Roger (1990) Religious Deregulation: Origins and Consequences, *Journal of Church and State,* 32 (3) 609–626.

Finke, Roger (1997) “The Consequences of Religious Competition: Supply-Side Explanations for Religious Change”, In: *Rational Choice Theory and Religion,* edited by Lawrence Young, 46–65. New York: Routledge.

Finke, Roger and Christopher Bader (2017) *Faithful Measures: new methods in the measurement of religion*, New York University Press.

Finke, Roger and Rodney Stark (1992) *The Churching of America, 1776-1990*. Rutgers University Press.

Finke, Roger and Rodney Stark (2005) *The Churching of America, 1776–2005: Winners and Losers in Our Religious Economy*, 2nd Edition. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Fisch, Steven (2002) Islam and Authoritarianism, *World Politics,* 55: 4–37.

Fox, Jonathan (2004) *Religion, Civilization and Civil War: 1945 Through the New Millennium, Lanham*, MD: Lexington Books.

Fox, Jonathan (2007) The Increasing Role of Religion in State Failure: 1960–2004, *Terrorism and Political Violence,* 19: 395–414.

Fox, Jonathan (2008) *A World Survey of Religion and the State*, New York: Cambridge University press.

Fox, Jonathan (2011) Building Composite Measures of Religion and State, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 7 (8).

Fox, Jonathan (2015) Political Secularism, Religion, and the State: A Time Series Analysis of Worldwide Data, New York, NY: Cambridge University Press.

Fox, Jonathan (2017) Religion and State Codebook, available in: http://www.thearda.com/Archive/Files/Downloads/RAS3COMP_DL2.asp.

Fox, Jonathan (2018) *An introduction to religion and politics: theory and practice*, Routledge, Inc.

Fox, Jonathan (2019) The correlates of religion and state, *Religion, State & Society*, 47 (1) 2-9.

Fox, Jonathan and Ephraim Tabory (2008) Contemporary Evidence Regarding the Impact of State Regulation of Religion on Religious Participation and Belief, *Sociology of Religion,* 69 (3) 245–271.

Fox, Jonathan and Shmuel Sandler (2003) Quantifying Religion: Toward Building More Effective Ways of Measuring Religious Influence on State-Level Behavior, *Journal of Church and State,* 45: 559–588.

Fox, Jonathan; Roger Finke & Dane Mataic (2018) New Data and Measures on Societal Discrimination and Religious Minorities, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 14 (14).

Gill, Anthony (1998) *The Catholic Church and the State in Latin America*, Chicago: University of Chicago Press.

Gill, Anthony (1999) Government Regulation, Social Anomie, and Protestant Growth in Latin America: A Cross-National Analysis, *Rationality & Society,* 11: 287–316.

Grim, Brian and Richard Wike (2010) Cross-Validating Measures If Global Religious Intolerance: Comparing Coded State Department Reports with Survey Data and Expert Opinion, *Politics and Religion,* 3: 102–129.

Grim, Brian and Roger Finke (2006) International Religion Indexes: Government Regulation, Government Favoritism, and Social Regulation of Religion, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 2 (1).

Grim, Brian and Roger Finke (2011) *The Price of Freedom Denied*. New York: Cambridge University Press.

Iannaccone, Laurence (1991) "The Consequences of Religious Market Structure: Adam Smith and the Economics of Religion," *Rationality and Society,* 3: 156–177.

Iannaccone, Laurence, Roger Finke and Rodney Stark (1997) Deregulating Religion: The Economics of Church and State, *Economic Inquiry,* 35: 350–364.

Lacina, Bethany (2006) Explaining the Severity of Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution*, 50: 276–289.

Marshall, Paul (2000) *Religious Freedom in the World: A Global Report on Freedom and Persecution*, Nashville, TN: B&H Publishing Group.

McCleary, Rachel and Robert Barro (2006) Religion and Political Economy in an International Panel, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 45 (2) 149–175.

Midlarsky, Manus (1998) Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace, *International Studies Quarterly,* 42: 458–511.

North, Charles & Carl Gwin (2004) Religious Freedom and the Unintended Consequences of State Religion, *Southern Economic Journal,* 71 (1) 103–117.

Olzak, Susan (2011) Does Globalization Breed Ethnic Discontent?, *Journal of Conflict Resolution,* 55: 3–32.

Pearce, Susanna (2005) Religious Rage: A Quantitative Analysis of the Intensity of Religious Conflicts, *Terrorism and Political Violence,* 17: 333–352.

Price, Daniel (2002) Islam and Human Rights: A Case of Deceptive First Appearances, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41: 213–225.

Reynal-Querol, Marta (2002) Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution,* 46: 29–54.

Ropi, Ismatu (2017) *Religion and Regulation in Indonesia*, Palgrave Macmillan, Singapore Pte Ltd.

Rummel, Rudolph (1997) Is Collective Violence Correlated with Social Pluralism?, *Journal of Peace Research,* 34: 163–175.

Stark, Rodney & Roger Finke (2000) *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion,* University of California Press.

Stark, Rodney & Roger Finke (2002) "Beyond Church and Sect: Dynamics and Stability in Religious Economics", In: *Sacred Markets, Sacred Canopies: Essays on Religious Markets and Religious Pluralism*, edited by Ted Jelen, 31–62, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Svensson, Isak (2007) Fighting with Faith: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution,* 51: 930–949.

Svensson, Isak, and Emily Harding (2011) How Holy Wars End: Exploring The Termination Patters of Conflicts with Religious Dimensions in Asia, *Terrorism & Political Violence,* 23: 133–149.

Toft, Monica Duffy (2007) Getting Religion?: The Puzzling Case of Islam and Civil War, *International Security,* 31: 97–131.

Toft, Monica Duffy, Daniel Philpott, and Timothy Shah (2011) *God's Century: Resurgent Religion and Global Politics,* New York: W.W. Norton.

Vanhanen, Tatu (1999) Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis, *Journal of Peace Research,* 36: 55–73.

Yang, Fenggang (2006) The Red, Black, and Gray Markets of Religion in China, *Sociological Quarterly,* 47: 93-122.

جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
فصل‌نامهٔ علمی (مقالهٔ پژوهشی)، سال ۱۷، شمارهٔ ۱، بهار ۱۴۰۵

بررسی سیر تکاملی ساخت سنجه‌های «تنظیم حکومتی دین» در تحقیقات بین‌المللی

محمّدرضا طالبان*

چکیده

اگرچه از حیات تحقیقات بین‌المللی در علوم اجتماعی بیش از هفتاد سال می‌گذرد؛ ولی به دلیل فقدان داده‌های باکیفیت و معتبر برای اکثر کشورهای جهان، «دین» تا دو سه دههٔ اخیر توجهٔ اندکی را در این نوع پژوهش‌ها به‌خود اختصاص داده بود. بویژه، هنگامی که می‌خواستیم به مسأله روابط بین دین و دولت یا«تنظیم حکومتی دین» در یک تحقیق بین‌المللی بپردازیم، این مشکل دوچندان می‌شد. برای حل مشکل فقدان داده‌های بین‌المللی، تلاش‌های متعددی توسط دین‌پژوهانِ علوم اجتماعی با ساخت سنجه‌های بین‌کشوری از «تنظیم حکومتی دین» انجام گرفَته است. این تلاش‌ها برای تدوین مجموعه‌ای از داده‌های معتبر بین‌کشوری در خصوص «تنظیم حکومتی دین» (یا سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها) از تعبیهٔ سنجه‌ای حاوی ۱۳ معیار یا معرّف برای ۱۸ کشور اروپایی آغاز گردیده و به مجموعه جامعی از داده‌ها ختم شد که از سنجه‌ای مشتمل بر ۱۱۷ معیار یا معرّف برای ۱۸۳ کشور جهان در پروژه دین و دولت بدست آمده بود. در این مقاله، با مقایسه مجموعه داده‌های مختلف نشان خواهیم داد که مجموعه داده‌های بدست آمده از پروژه دین و دولت دارای مزیت‌های متعدد روش‌شناختی نسبت به سایر مجموعه‌های داده در خصوص تنظیم حکومتی دین است.

کلیدواژه‌ها: تنظیم حکومتی دین، تحقیقات بین‌المللی، سنجه‌های بین‌المللی در مورد دین، قانون‌گذاری مذهبی.

* دانشیار جامعه‌شناسی، پژوهشکدهٔ امام خمینی و انقلاب اسلامی، تهران، ایران، taleban@ri-khomeini.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶

۱. مقدمه

دین اگرچه از دیرباز بازیگری قدرتمند در صحنهٔ تاریخ بشری بوده است و امروزه نیز نشان می‌دهد که همچنان نقش فعالی را در جهان ایفاء می‌کند؛ ولی، جایگاه اندکی در مطالعات تجربی بین‌المللی داشته است. در واقع، اگرچه از حیاتِ تحقیقِ بین‌المللی با سطح تحلیلِ «جهان» در علوم اجتماعی بیش از نیم قرن می‌گذرد[1]؛ ولی، «دین» تا دو سه دههٔ اخیر توجهٔ اندکی را در این نوع پژوهش‌ها به‌خود اختصاص داده بود. دلیل اصلی آن، نبودِ داده‌های باکیفیت و معتبر برای اکثر کشورهای جهان بود. در هر حال، ورود متغیرهای مربوط به دین به پژوهش‌های بین‌المللی نیازمند «داده» است و داده‌های باکیفیت در خصوص دین که در دسترس باشند، بسیار اندک و ناچیز بوده است. اگرچه در برخی حوزه‌های مطالعاتیِ کلان‌پایه همچون رشتهٔ سیاست تطبیقی و جامعه‌شناسی تطبیقی، روزآمد نبودن داده‌ها و اطلاعات مربوط به کشورها موجب گردیده تا آن رشته‌های علمی در معرض خطر رکود و سکون قرار گیرند؛ این مشکل در مورد پژوهش‌های بین‌المللی مربوط به دین، دوچندان می‌باشد؛ چون مشکلِ داده‌ها فقط روزآمد نبودن یا قدیمی بودن‌شان نیست؛ بلکه مشکل اصلی، فقدان یا نبودِ داده‌هاست (گریم و فینک ۲۰۰۶: ۳). به بیان دیگر، مهم‌ترین مشکل در مطالعات تطبیقی کمّیِ دین همواره عبارت از کمبود یا نبود اطلاعات یا داده‌های مقتضی در سطح اکثر کشورهای جهان بوده است.

این فقدان داده‌ها، مانع اصلی انجام تحقیقات تجربی بالاخص برای آزمون جدی نظریه‌هایی در جامعه‌شناسی دین شد که گزاره‌های‌شان را در سطح کلِ جوامع مطرح نموده بودند. برای مثال، اگرچه بارو و مک‌کلیری (۲۰۰۳) محاسبات و برآوردهای پیچیده‌ای را در مورد تأثیرات دین بر توسعهٔ اقتصادی در جهان ارائه دادند، ولی تصدیق نمودند که داده‌های در دسترس‌شان برای سنجش تنظیمات دینی توسط حکومت‌ها غالباً ناقص بوده و در تمامی کشورها نیز صدق نمی‌کند (ص ۷۶۵). همچنین، در مجموعهٔ معتنابهی از تحلیل‌های نظری شاهد مدعاها یا گزاره‌های متعددی در مورد اثراتِ جامعوی تنظیم حکومتی دین بوده‌ایم؛ ولی، آزمون تجربی این گزاره‌ها همواره بر تعداد معدودی از کشورهای پیشرفتهٔ صنعتی و میزان محدودی از داده‌ها ابتناء داشته است (ن. ک: فینک ۱۹۹۰، ۱۹۹۷؛ فینک و استارک ۱۹۹۲، ۲۰۰۵؛ گیل ۱۹۹۸؛ یاناکن ۱۹۹۱؛ یاناکن، فینک و استارک ۱۹۹۷؛ استارک و فینک ۲۰۰۰، ۲۰۰۲؛ نورث و گوین ۲۰۰۴؛ یانگ ۲۰۰۶). در حقیقت، پیشرفت‌ها و پیچیدگی‌های به‌سرعت رشدیابنده در تکنیک‌های آماری و تحلیل‌های تئوریک در جامعه‌شناسی دین با

پیشرفت‌های قابل‌توجه در داده‌های مناسب همراه نبوده است؛ امری که باید آن را به همان اندازه واجد اهمیت دانست.

مع‌هذا، در چند دههٔ اخیر با امکان دستیابی بیشتر به داده‌های وسیع‌تر در بانک‌های اطلاعاتِ ملّی، بین‌المللی و پیمایش‌های جهانی، دین‌پژوهانِ تجربی شیوه‌هایی را برای طراحی متغیرها و سنجه‌های مذهبی و چگونگی دستیابی بـه بالاترین کیفیت داده‌ها در مطالعات بین‌المللی تعبیه نموده‌اند. ابتدائاً، در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان سنجه‌های بین‌المللی که به تولید داده‌های مربوط به دین پرداخته‌اند را در پنج نوع یا مقولهٔ اساسی دسته‌بندی کرد (فاکس ۲۰۰۸، ۲۰۱۱؛ فینک و بادر ۲۰۱۷)

۱.۱ خصایص مذهبی حکومت‌ها

سنجه‌های عمومی در این مقوله عمدتاً مشتمل‌اند بر دامنه یا گسترهٔ اِعمال تبعیض مذهبی توسط حکومت‌ها (فاکس ۲۰۰۴ و ۲۰۰۸، گریم و فینک ۲۰۰۶ و ۲۰۱۱)، و سایر ویژگی‌های مذهبی در سیاستگذاری حکومت‌ها یا سیاست‌های حکومتی؛ همچون، قوانین و مقررات مذهبی (پرایس ۲۰۰۲، مارشال ۲۰۰۰، فاکس ۲۰۰۸، فاکس و تابوری ۲۰۰۸)، و سنجه‌های مربوط به این که آیا یک کشور واجد یک مذهب رسمی یا دینِ دولتی می‌باشد یا خیر (بارت، کوریان و جانسون ۲۰۰۱، بارو و مک‌کلیری ۲۰۰۵، فاکس ۲۰۰۸، فاکس و تابوری ۲۰۰۸). لازم به ذکر است که برخی دانش‌پژوهان این حوزهٔ مطالعاتی، شاخص‌ها یا سنجه‌های مختلفی را در یک شاخصِ مرکب یا سنجهٔ فراگیرتری به‌نام «حمایت حکومت از دین» ترکیب نموده‌اند (ن. ک: چاوز و کان ۱۹۹۲، چاوز و همکاران ۱۹۹۴، گیل ۱۹۹۹، نوریس و اینگلهارت ۲۰۰۴، ۲۰۱۱).

۲.۱ خصایص مذهبی جامعه

برخی متغیرهای مذهبی در مطالعات بین‌المللی فراهم آورندهٔ سنجه‌ای در سطح ملّی از وضعیت دین در درون یک جامعه می‌باشند. برای نمونه، گریم و فینک (۲۰۰۶ و ۲۰۱۱) شاخصی کشوری برای عدم‌مدارا و آزار مذهبی توسط حکومت‌ها در جامعه تدوین نمودند. مع‌الوصف، معمول‌تر و رایج‌تر آن است که از داده‌های منبعث از پیمایش‌های بین‌المللی– مثل، پیمایش جهانی ارزش‌ها– استفاده گردیده و سنجه‌های سطح کشوری از وضعیت دین و دینداری بوجود آورد. برای مثال، مطالعات متعددی از داده‌های «پیمایش جهانی ارزش‌ها»

برای ساخت سنجهٔ التزام مذهبی یا دینداری استفاده نموده‌اند بر اساس محاسبهٔ میانگین ملّی برای نتایج بدست آمده از سوالاتی همچون «آیا به خدا اعتقاد دارید؟» یا «آیا حداقل یکبار در هفته در مراسم مذهبی شرکت می‌کنید؟». این میانگین ملّی عبارتست از نسبت افرادی که به این نوع سوالات، پاسخ «بله» داده‌اند تا شاخصِ میزان التزام مذهبی یا دینداری در جمعیت یک کشور ساخته شود (ن. ک: بارو و مک‌کلیری ۲۰۰۳، نورث و گوین ۲۰۰۴، مک‌کلیری و بارو ۲۰۰۶، فاکس ۲۰۰۸، بارو و همکاران ۲۰۱۰، نوریس و اینگلهارت ۲۰۱۱، استارک و کورکوران ۲۰۱۹).

۳.۱ مضمون یا محتوای مذهبی

این نوع مطالعات تطبیقی کمّی به وارسی این مطلب می‌پردازند که آیا یک حادثه یا فرآیند سیاسی واجد مضمون یا محتوایی مذهبی هست یا خیر. مثلاً، در مجموعه داده‌های مربوط به ستیزه‌ها و کشمکش‌ها در جهان، معمولاً به مطالبات مذهبی یا اهداف مذهبی حداقل یکی از طرف‌های درگیر در کشمکش می‌پردازند. یک چنین متغیری معمولاً بصورت دوشقی مورد استفاده قرار می‌گیرد تا نشان‌دهندهٔ حضور یا غیاب مضمون مذهبی در این‌گونه رخدادها باشد (ن. ک: پیرس ۲۰۰۵، توفت ۲۰۰۷، سونسون ۲۰۰۷، فاکس ۲۰۰۷، سونسون و هاردینگ ۲۰۱۱، توفت و همکاران ۲۰۱۱).

۴.۱ هویت مذهبی

این نوع متغیر در تحقیقات بین‌المللی به سنجش این مسأله می‌پردازد که اکثریت جمعیت یک کشور یا گروه‌های مختلف درون یک کشور به کدام دین (مسیحی، مسلمان، بودایی، ...) تعلق دارند. مطالعاتی که از این نوع متغیر استفاده می‌کنند معمولاً می‌خواهند به وارسی این مسأله بپردازند که آیا هویت مذهبی تأثیری خاص روی این گروه‌ها یا کشورها گذاشته است یا خیر (ن. ک: میدلارسکی ۱۹۹۸، فیش ۲۰۰۲، پیرس ۲۰۰۵، توفت ۲۰۰۷، چریف ۲۰۱۰، فاچینی ۲۰۱۰).

۵.۱ جمعیت‌شناسی مذهبی

سنجه‌های مربوط به جمعیت‌شناسی مذهبی بطور کلی به وارسی و ارزیابی سطوح ناهمگونی یا عدم‌تجانس مذهبی در یک کشور با استفاده از برخی فرمول‌ها مبتنی بر توزیع

گروه‌های مختلف با هویت‌های مذهبی متفاوت می‌پردازند. این نوع سنجه، یک نمرهٔ واحدی را برای یک کشور یا منطقهٔ جغرافیایی ارائه می‌دهد که مبیّن میزان ناهمگونی یا عدم‌تجانس مذهبی در آن کشور می‌باشد (ن. ک: رومل ۱۹۹۷، ون‌هانن ۱۹۹۹، رینال-کوئرول ۲۰۰۲، لاسینا ۲۰۰۶، اولزاک ۲۰۱۱).

با اندکی تأمل روشن خواهد شد که از میان این پنج نوع سنجهٔ بین‌المللی دین، سنجه‌های مربوط به مفهوم «تنظیم حکومتی دین» عمدتاً متعلق به دستهٔ اول یعنی، خصایص مذهبی حکومت‌هاست. لازم به ذکر است که در ادبیات علوم اجتماعی، مفهوم «تنظیم حکومتی دین» مظهر و تجلی رابطهٔ دین و دولت محسوب می‌شود که با توجه به تجربیات تاریخی، سنت‌های حاکم، شرایط فرهنگی، و مؤلفه‌های نظام سیاسی کشورهای مختلف، تفاوت می‌پذیرد. در هر حال، الگوهای مختلف از مناسبات یا رابطهٔ دین و دولت مستلزم درجات مختلفی از دخالت حکومت‌ها در نهاد دین و امور مذهبی است. به‌علاوه، درجات مختلف دخالت حکومت‌ها نیز ممکن است دلالت بر تفاوت‌ها در تنظیم دین در کشورهای مختلف داشته باشد. در حالی که چگونگی این ارتباط به‌شدت تحت تأثیر عوامل مختلفی قرار دارد، این عوامل را می‌توان تعیین‌کنندهٔ ماهیت ارتباط میان دو نهاد دین و دولت در نظر گرفت که در عین حال، مؤلفه‌های اصلی در شکل‌دهی چگونگی تنظیم حکومتی دین نیز می‌باشند.

۲. تصریح مفهومی تنظیم حکومتی دین

اگر واژهٔ تنظیم (Regulation) را بطور کلی عبارت از کنترل سیستم‌ها مطابق با مجموعه‌ای از قواعد و فرآیندها بدانیم، تنظیم حکومتی (Government Regulation) را می‌توان عبارت از قوانین، مقررات، فرآیندها و رویه‌هایی دانست که رفتارهای اجتماعی افراد، گروه‌ها و سازمان‌های درون یک جامعه را با پشتوانهٔ اجبار و ضمانت اجرایی‌های رسمی محدود، هدایت، اداره و کنترل می‌کند. بدین ترتیب، مفهوم «تنظیم حکومتی» را می‌توان به‌عنوان بکارگیری ابزارهای اجبار قانونی توسط کارگزاران حکومتی یا ادارات/سازمان‌های یک نظام سیاسی برای رعایت رفتارها مطابق با هنجارهای رسمی یا قوانین مقرر، همراه با مکانیسم نظارت و اجرا برای دستیابی به هدف یا اهدافی خاص تعریف نمود. لازم به ذکر است که هدف تنظیم حکومتی عبارت از تضمین پیروی از قوانین و مقرراتی است که به منظور دستیابی به رفتار مناسب، ایمن و موثر فعالیت‌های مطلوب در یک جامعه انجام می‌شوند. در

همین راستا و هنگامی که «دین» موضوع و متعلق تنظیم حکومتی قرار می‌گیرد، مفهوم «تنظیم حکومتی دین» (Government Regulation of Religion) زاده می‌شود که به آن بخش از قوانین، مقررات، سیاست‌ها و اقدامات اداری–اجرایی حکومت‌ها ارجاع پیدا می‌کند که فعالیت‌های افراد، گروه‌ها و سازمان‌های مذهبی را محدود، هدایت، اداره و کنترل می‌نماید. گریم و فینک (۲۰۰۶) تنظیم حکومتی دین را عبارت از مجموعهٔ قوانین، سیاست‌ها و اقدامات حکومت‌ها دانسته‌اند که در تضاد با فعالیت‌ها، مشاغل و یا انتخاب یک یا چند مذهب قرار می‌گیرد. روپی (۲۰۱۷: ۳۴) تنظیم حکومتی دین را به معنای هرگونه رفتار و اقدام از طرف دستگاه‌های رسمی حکومتی نسبت به گروه‌ها یا اعتقادات یا نمادهای مذهبی در یک کشور خاص بر اساس سیستم قوانین مقرره دانسته است. این نوع تنظیم مربوط به سیاست‌ها یا اقدامات کارگزاران حکومتی در مدیریت و اداره زندگی مذهبی شهروندان به‌عنوان بخشی از خدمات ارائه‌شده در جهت حکمرانی خوب است.

۳. سنجش تنظیم حکومتی دین

در خصوص سیر تطوری سنجش این متغیر کلیدی در تحقیقات اجتماعی، ابتدائاً و مقدمتاً متذکر می‌شویم که در ادبیات مطالعات تطبیقی کمّی برای ساخت سنجه‌های بین‌المللی «خصایص مذهبی حکومت‌ها» معمولاً از روش‌شناسی خاصی موسوم به «کُدگذاری تحلیل رویداد» (Event Analysis Coding) استفاده شده است. استفاده از این روش، مستلزم انتخاب یک منبع یا مجموعه‌ای از منابع دارای اطلاعات مربوط به دین برای هر کشور است که از این مجموعهٔ اطلاعات برای پاسخ به یک یا چندین سوال استفاده می‌شود تا به ساخت یک متغیر یا مجموعه‌ای از متغیرها برسیم. این متغیرهای مبتنی بر رویدادها می‌توانند منفرد باشند یا مجموعه‌ای از متغیرهای مرتبط که در یک شاخص کلی ترکیب شده‌اند. البته، روش‌شناسان کمّی تأکید دارند که استفاده از شاخص‌های مرکب یا معرّف‌های چندگانه برای سنجش یک مقولهٔ مفهومی بسیار مناسب‌تر می‌باشد.

در راستای نشان دادن سیر تطوری، بایستی خاطرنشان ساخت که اولین تلاش برای تعبیهٔ سنجه‌ای در خصوص «سیاستِ مذهبی حکومت‌ها» از آن دو تن از جامعه‌شناسان دین بنام مارک چاوز و دیوید کان (۱۹۹۲) بوده است. آنها بر اساس اسناد و مدارک موجود، شاخصی مرکب از سیزده معیار را برای ۱۸ کشور اروپایی بسط دادند که جنبه‌های مختلفِ سیاستِ مذهبی حکومت‌ها را مورد سنجش قرار می‌داد. مطالعات بعدی (چاوز و همکاران

۱۹۹۴، گیل ۱۹۹۹، نوریس و اینگلهارت ۲۰۰۴) این شاخص را به بیست معیار بسط دادند و تعدادی از کشورهای آمریکای لاتین و سابقاً کمونیست را به کشورهای تحت پوشش اضافه نمودند. این معیارهای بیست‌گانه یا متغیرهای سازندهٔ شاخص «سیاست مذهبی حکومت‌ها» عبارت بودند از:

۱) قانون اساسی، آزادی مذهب را محدود کرده است.

۲) قانون اساسی، آزادی مذهب را به رسمیت نشناخته است.

۳) یک دین رسمی دولتی وجود دارد.

۴) حکومت از یک دین خاص حمایت می‌کند.

۵) سازمان‌های مذهبی بایستی در دولت ثبت‌نام کنند؛ یا از طرف دولت به رسمیت شناخته شده باشند تا بتوانند بصورت قانونی فعالیت کنند؛ یا حکومت محدودیت‌هایی را بر سازمان‌های مذهبی که ثبت‌نام نکرده و یا به رسمیت شناخته نشده‌اند، اعمال می‌کند.

۶) دولت، مجوز قانونی برای ایجاد مراکز مذهبی صادر می‌کند.

۷) دولت، رهبران مذهبی را منصوب یا تأیید می‌کند؛ رهبران مذهبی هستند که برخی مقامات حکومتی را انتخاب یا تأیید می‌کنند؛ و/یا رهبران مذهبی دارای سمت‌های خاصی در حکومت هستند.

۸) دولت بطور مستقیم حقوق کارمندان سازمان مذهبی (کلیسا) را می‌پردازد.

۹) دولت به برخی یا همهٔ مذاهب کمک مالی می‌کند (سوبسید می‌پردازد).

۱۰) دولت معافیت‌های مالیاتی برای برخی یا همهٔ مذاهب در نظر می‌گیرد.

۱۱) دولت مانع روی‌کار آمدن/به قدرت رسیدن روحانیون همهٔ مذاهب یا برخی مذاهب مشخص می‌گردد.

۱۲) دولت، صاحب برخی اموال، املاک و بناهای سازمان‌های مذهبی (کلیسا) است.

۱۳) دولت، برخی آموزش‌های مذهبی را در مدارس دولتی الزامی می‌کند، حتی اگر دانش‌آموزان بتوانند با درخواست والدین‌شان از این آموزش‌ها معاف شوند.

۱۴) در آن کشور، گزارش‌هایی از تغییر دین اجباری وجود دارد.

۱۵) دولت برخی مذاهب، فرقه‌ها و کیش‌ها را محدود می‌کند.

۱۶) دولت از ورود مبلغین سایر مذاهب برای تغییر دین مردم به کشور ممانعت به‌عمل آورده یا محدودیت ایجاد می‌کند.

۱۷) دولت از ورود برخی نوشته‌های مذهبی به کشور یا توزیع آن در کشور محدودیت ایجاد می‌کند یا آنها را سانسور می‌کند.

۱۸) دولت برخی افراد یا گروه‌های مذهبی را بازداشت می‌کند یا به زندان می‌اندازد.

۱۹) دولت، مانع درگیری‌های جدی قومی- مذهبی و خشونت علیهٔ گروه‌های اقلیت مذهبی نمی‌شود.

۲۰) دولت آن کشور به‌عنوان دولتی شناخته می‌شود که وزارت امور خارجهٔ آمریکا نگرانی خاصی نسبت به آزادی‌های مذهبی در آن کشور دارد.

چند سال بعد، برخی از جامعه‌شناسان دین (ر. ک: فاکس ۲۰۰۸، ۲۰۱۱) این مقیاس بیست معیاری برای سنجش سیاست مذهبی حکومت‌ها را مورد انتقاد جدی قرار دادند. این انتقادات معطوف به چند ضعف و اشکال عمده به شرح ذیل است:

اولاً، مجموعهٔ داده‌های بدست آمده از این سنجهٔ بیست معیاری بسیار ناقص بوده چون نتوانسته است اکثر کشورهای جهان را تحت شمول خویش قرار دهد.

ثانیاً، برخی از گویه‌های بکار گرفته شده در مقیاس مذکور واجد ابهام مفهومی‌اند. برای مثال، گویهٔ اول: «قانون اساسی، آزادی مذهب را محدود کرده است» را درنظر بگیرید. سوال یا تردید مربوط به ایهام مفهومی اینجاست که برای چه کسانی این آزادی محدود شده است: فقط مذاهب اقلیت یا همهٔ مذاهب؟ برای مثال، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح شده است که مسیحیان، یهودیان، و زرتشتیان ایرانی تنها اقلیت‌های مذهبی به رسمیت شناخته شده هستند که طبق قانون آزادند تا مناسک و مراسم مذهبی‌شان را انجام دهند و می‌توانند بر اساس اصول و تعالیم دین خویش در امور شخصی و آموزش‌های مذهبی‌شان عمل کنند. در یک چنین موردی، آزادی مذهبی فقط برای برخی اقلیت‌های مذهبی وجود دارد نه همهٔ مذاهب اقلیت. همچنین، گویهٔ ۱۸ مبنی بر آن که «دولت، افراد یا گروه‌های مذهبی را بازداشت یا زندانی می‌کند»؛ باز هم معلوم نیست که آیا فقط برای برخی گروه‌های مذهبیِ اقلیت اعمال می‌شود یا در مورد گروه‌های مذهبیِ اکثریت نیز اعمال می‌شود؟

ثالثاً، برخی از گویه‌ها نیز برای ابهام‌زدایی محتاج سنجش کمّی یا مقداری می‌باشند که امری بسیار دشوار یا حتی در برخی موارد، ناممکن است. برای مثال، همان گویه‌ای که به سنجش این امر پرداخته که «دولت، افراد یا گروه‌های مذهبی را بازداشت یا زندانی می‌کند» هم می‌تواند در مورد چند بازداشت معدود در سال مصداق پیدا کند که در آن، افراد دستگیر شده در زمان کوتاهی آزاد می‌شوند و هم می‌تواند در مورد هزاران زندانی بکار گرفته شود که سال‌هاست در زندان هستند؛ در صورتی که بین این دو بازداشت یا زندانی، تفاوت قابل‌توجه و معناداری وجود دارد.

رابعاً و از همه مهم‌تر، در مجموعه داده‌های بدست آمده از بیست معیار سازندهٔ شاخص «سیاست مذهبی حکومت‌ها» تمایزی میان انواع مختلف سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها یا انگیزه‌های متفاوت حکومت‌ها در سیاست مذهبی‌شان مدنظر قرار نگرفته است. این نکتهٔ ظریف برای رسیدن به فهم تمایزی که دقت مفهومی را بالا می‌برد از اهمیت بسزایی در سنجش سازه‌های نظری بالاخص سنجش مفاهیم پیچیده و چندبُعدی مثل تنظیم حکومتی دین برخوردار می‌باشد.

در هر حال، نمی‌توان این واقعیت مهم را نادیده گرفت که سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها برای تنظیم و کنترل همواره یک‌شکل نیستند و به انگیزه‌های متفاوتی شکل گرفته و انواع مختلفی دارند. از این رو، لازم و ضروری است تا یک نوع‌شناسی اولیه از سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها برای تنظیم ارائه گردد. در همین راستا، شاید بتوان انواع یا انگیزه‌های مختلفِ دخالت حکومت‌ها در امور مذهبی جوامع‌شان را بطور کلی در سه دستهٔ عمدهٔ زیر قرار داد:

۱.۳ قانون‌گذاری مذهبی یا حمایت رسمی حکومت از دین

این دسته، دربردارندهٔ شرایطی است که یک حکومت از یک مذهبِ خاص یا معدودی از مذاهب حمایت می‌کند تا مانع رشد سایر مذاهب گردد. البته، این امکان وجود دارد که حکومت بدون آن که مستقیماً ادیان اقلیت را در انجام اعمال مذهبی‌شان محدود نماید از دین یا مذهب خاصی حمایت کند. در واقع، مطالعات نشان می‌دهند که در میان حکومت‌هایی که واجد سطح بالای حمایت از دین یا مذهب خاصی هستند، واریانس زیادی از حیث محدودیت‌ها بر روی ادیان و مذاهب اقلیت وجود دارد (فاکس ۲۰۰۸). این حمایت عموماً با تمایل به یک مذهب خاص یا تعداد معدودی از مذاهب که مورد ترجیح

حکومت است، برانگیخته و آشکار می‌شود. همچنین، این فرآیند می‌تواند شرایط یا زمینِ بازیِ نابرابری را برای سایر مذاهبی ایجاد کند که یک چنین حمایتی را دریافت نمی‌کنند.

۲.۳ تبعیض مذهبی علیهٔ ادیان اقلیت

این دسته، متضمن تعیین محدودیت‌ها برای ادیان و مذاهب اقلیتی است که جزو دین اکثریت قرار نمی‌گیرند (فاکس ۲۰۰۸، فاکس و تابوری ۲۰۰۸، گریم و فینک ۲۰۱۱). اگرچه این نوع دخالت حکومت‌ها در امور مذهبی می‌تواند واجد همان انگیزه‌های قانونگذاری مذهبی باشد، اما انگیزه‌های احتمالی دیگری نیز وجود دارد که می‌توان به برخی از آنها اشاره نمود، از جمله: تمایل به محافظت از فرهنگ بومیِ کشور، و تمایل به محافظت از مردم در برابر آنچه که به‌عنوان فرقه‌های ضاله و جریان‌های مذهبی خطرناک تلقی می‌شوند. همچنین، انگیزهٔ اعمال تبعیض مذهبی توسط حکومت‌ها در شرایط تضاد و کشمکش میان گروه‌های اکثریت و اقلیت در مورد مسایلی همچون جدایی‌طلبی یا مشارکت سیاسی می‌تواند بسیار فعال شود (فاکس ۲۰۰۴). پس، با وجود آن که این متغیر با متغیر قبلی (قانونگذاری مذهبی) همبستگی آماری دارد، ولی یکی نیستند.

۳.۳ تنظیمِ دین اکثریت

بی‌گمان، محدودیت‌های اعمال شده توسط حکومت بر دینِ اکثریت در یک جامعه با حمایت حکومت از دینِ اکثریت و تبعیض علیهٔ مذاهبِ اقلیتَ کاملاً متفاوت است. یک تصمیم سیاسی برای محدود کردن یا کنترل همهٔ مذاهبَ موجود در جامعه تفاوت ماهوی با ایجاد محدودیت برای مذاهبِ اقلیت دارد. انگیزه‌های یک حکومت برای تنظیم یا کنترل دینِ اکثریت یا کلیهٔ مذاهب موجود در یک جامعه، متنوع و مختلف است. این انگیزه‌های حکومت می‌توانند عبارت از دشمنی یا خصومت با کلیهٔ ادیان و مذاهب، دینِ موجود را به‌عنوان تهدیدی سیاسی برای تداوم رژیم دیدن، و تمایل به کنترل دین جهت استفادهٔ ابزاری از آن برای کسب مشروعیت باشند (فاکس ۲۰۰۸).

در راستای تمامی مطالب گفته شده می‌توان تأکید نمود که تمایزگذاری سه نوع سیاست مذهبی حکومت‌ها یعنی تمایز میان قانون‌گذاری، تبعیض، و تنظیم مذهبی هم واجد اهمیت عملی است و هم تئوریک. در سطح عملی، این تمایزگذاری بین «نوع عمل انجام گرفته» و «هدف از آن عمل» تمایز قائل می‌شود. در واقع، اولین سوال مهم در خصوص انواع

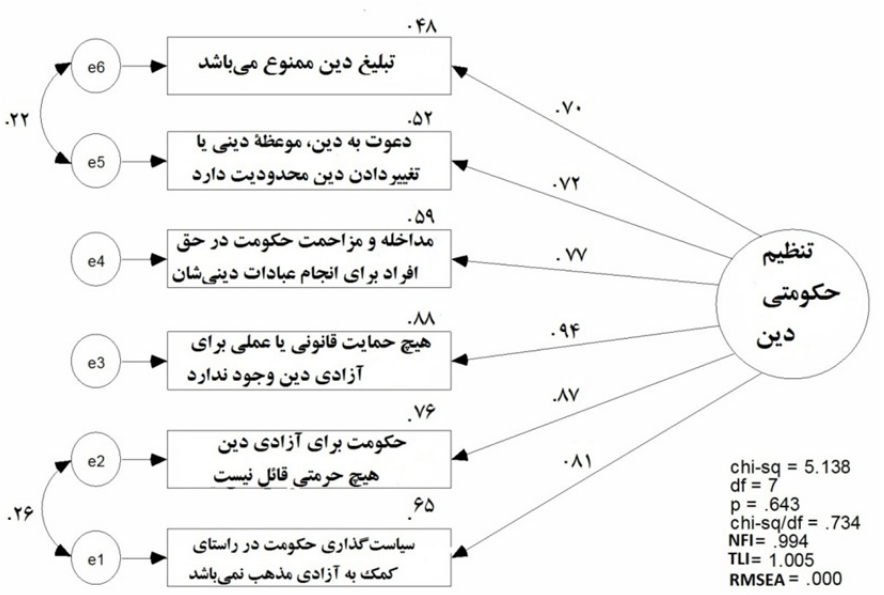
سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها بر این تمایز کلیدی ابتناء دارد که آیا حکومت قصد دارد از دین در جامعه حمایت کند یا می‌خواهد آن را محدود نماید؟ همان‌طور که استارک و فینک (۲۰۰۰) خاطر نشان کرده‌اند، حمایت حکومت از مذهبِ اکثریت می‌تواند زمین بازی نابرابری را بوجود آورد که به ضرر مذاهب اقلیت باشد. تأثیر اولیهٔ آن عبارتست از تقویت یک مذهب یا در برخی موارد، چند مذهبِ معدود. بنابراین، هر مذهبی که از این حمایت محروم باشد، محروم بودنش به این معناست که آنان مزایای کمتری نسبت به مذهبِ مورد حمایت دارند. ولی، حمایت کردن از یک مذهب خاص لزوماً به معنای تلاشِ حکومت برای محدود کردن سایر مذاهب نمی‌باشد. در صورتی که، دو نوع دیگر سیاستِ مذهبی حکومت‌ها (یعنی تنظیم مذهبی و تبعیض مذهبی) قصد دارند که مذاهب موجود در جامعه را محدود و کنترل کنند.

حال باید به این پرسش پاسخ داد که تمایز میان این دو نوع سیاست یعنی تنظیم مذهبی با تبعیض مذهبی در چیست؟ در اینجاست که معیار تمایزی دوم، یعنی هدفِ عمل، برای تمایزبخشی میان «تنظیم مذهبی» با «تبعیض مذهبی» بکار می‌رود. تنظیم مذهبی ارجاع به محدودیت‌ها روی مذهب اکثریت یا روی همهٔ مذاهب دارد؛ در صورتی که، تبعیض مذهبی فقط معطوف به محدود کردن مذاهب اقلیت است. در ادبیات جامعه‌شناسی دین نیز می‌توان این تمایز را ذیل رویکرد نظری عرضه‌محور به دین ردیابی نمود. برای مثال، فینک (۱۹۹۰، ۱۹۹۷) و استارک و فینک (۲۰۰۰) به این تمایز در تفکیک میان یارانه دادن به مذاهب اکثریت و سرکوب نمودن مذاهب اقلیت و تأثیر اجتماعی آن بر رقابت مذهبی و دینداری مردم یک جامعه توجه کرده‌اند. به عبارت دیگر، مطالب مربوط به یارانه‌ها و سرکوب مذهبی به‌عنوان دو مکانیسم اصلیِ دخالت حکومت‌ها در کنترل مذهبی جوامع در ادبیات جامعه‌شناسی دین، به‌ویژه ذیل تئوریِ اقتصاد/بازار دین، بسیار شبیه به همان مطالبی است که ذیل عناوین «قانونگذاری مذهبی» و «تبعیض مذهبی» آمده است.

در هر حال، واقعیت این بود که ادبیات موجود در جامعه‌شناسی دین تا همین اواخر توجه ناچیزی به مسألهٔ «تنظیم حکومتی دین» و بالاخص سنجش آن داشت تا این که گریم و فینک (۲۰۰۶ و ۲۰۱۱) تلاش نمودند سنجه‌هایی را برای تنظیم حکومتی دین و جانبداری حکومت از دین بسط دهند. آنها، این دو شاخص یا سنجهٔ معطوف به دخالت حکومت‌ها در تنظیم دینی جوامع را برای ۱۹۶ کشور در دورهٔ زمانی ۲۰۰۰ الی ۲۰۰۸ میلادی کُدگذاری نمودند. هر یک از این دو شاخص واجد پنج یا شش معیار عمدتاً چندارزشی

بود که می‌توانستند مسائل تکنیکی مربوط به دقت سنجش و اعتبار مقیاس‌های‌شان را تا حدود زیادی حل کنند. گریم و فینک (۲۰۰۶ و ۲۰۱۱) برای سنجش تنظیم حکومتی دین از شش سوال استفاده نمودند تا بتوانند دامنهٔ وسیعی از آزادی‌های مذهبی را پوشش دهند که غالباً توسط حکومت‌ها زیر پا گذاشته می‌شود. به این ترتیب، هر سوال معطوف به اقدامی خاص از سوی یک حکومت برای تنظیم فعالیت‌های مبلغین مذهبی، ورود به یک دین جدید، موعظهٔ مذهبی کردن برای مردم، تغییر مذهب دادن، عبادت کردن جمعی، و همچنین اقدامات قانونی و سیاسی عمومی‌تر بود. آلفای کرونباخ این شاخص معادل با ۰/۹۲ نشان داد که این شش متغیر از سطح بسیار بالای تجانس درونی برخوردار بوده و به سنجش بُعد مفهومی واحدی پرداخته‌اند.

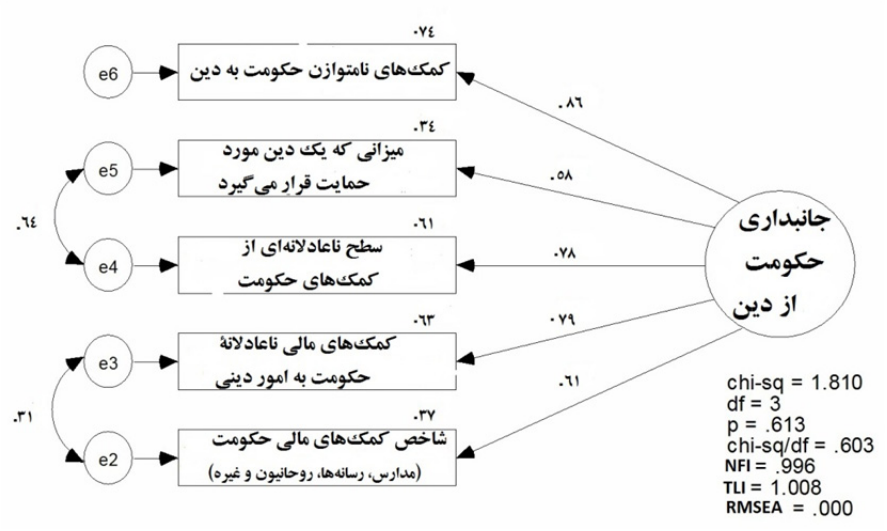
با وجود این، گریم و فینک (۲۰۰۶) جهت افزایش اطمینان و اعتبار مدل اندازه‌گیری‌شان و بکارگیری این متغیرها برای ساخت یک شاخص منفرد از تکنیک آماری تحلیل عاملی استفاده نمودند تا به این پرسش پاسخ دهند که آیا شش متغیر مشاهده‌ای مذکور واقعاً بر روی یک متغیر مکنون که بازنمای مفهومی واحد است بار می‌گیرد یا خیر؟ مدلسازی مفهوم «تنظیم حکومتی دین» به‌عنوان یک متغیر مکنون بطور ریاضی امکان می‌دهد تا این متغیر مکنون را به‌عنوان پیش‌بین هر یک از این شش متغیر مشاهده‌ای درنظر بگیریم. گریم و فینک (۲۰۰۶: ۱۵) شواهد مربوط به اعتبار سازهٔ مقیاس تنظیم حکومتی دین را در نمودار زیر منعکس نموده‌اند:

نمودار ۱. نتایج برآورد پارامترهای مدل اندازه‌گیری سازهٔ تنظیم حکومتی دین

نتایج آماری بدست آمده که در نمودار ۱ منعکس شده است گریم و فینک (۲۰۰۶) را به این نتیجه‌گیری رساند که کلیهٔ آماره‌های برازش مدل اندازه‌گیری، حکایت از قوت و نیکویی برازش این مدل با داده‌های مأخوذ از ۱۹۶ کشور در جهان داشته است.

در گام بعدی، گریم و فینک (۲۰۰۶) سازهٔ «جانبداری حکومت از دین» (Government Favoritism toward Religion) را به اقدامات حکومت‌ها تعریف نمودند که به یک مذهب یا گروه کوچکی از مذاهب اعطای سوبسیدها/یارانه‌ها، امتیازات، و حمایت‌های ویژه می‌کند یا ضمانت‌اجراهای مثبت و مساعدی را به آنها ارائه می‌دهد. شاخص جانبداری حکومت از دین نیز بر اساس ۵ متغیر مشاهده‌ای مورد سنجش قرار گرفت که آلفای کرونباخ آن معادل با ۰/۷۹ بدست آمد. وقتی این ۵ متغیر در مدل تحلیل عاملی تأییدی قرار گرفتند نتایج زیر نشان داد که این مدل اندازه‌گیری نیز از نیکویی برازش مناسبی برخوردار می‌باشد:

نمودار ۲. نتایج برآورد پارامترهای مدل اندازه‌گیری سازهٔ جانبداری حکومت از دین

با این حال و علی‌رغم تلاش گریم و فینک (۲۰۰۶) در تهیه و تدوین دو سنجهٔ «تنظیم حکومتی دین» و «جانبداری حکومت از دین» که از اعتبار و پایایی بالایی برخوردار بوده است و همچنین، فراهم نمودن مجموعه داده‌هایی از این دو متغیر برای اکثر قریب به اتفاق کشورهای جهان (۱۹۶ کشور) باید گفت که مجموعه داده‌های آنان نیز واجد دو مشکل اساسی به شرح ذیل است (فاکس ۲۰۱۱):

مشکل اول که از اهمیت بسیار بالایی برخوردار می‌باشد عبارتست از این که، کل اطلاعات برای کُدگذاری متغیرهای مذکور و تشکیل ماتریس داده‌ها فقط و فقط متکی به یک منبع یعنی، «گزارش سازمان بین‌المللی آزادی مذهبی وزارت امور خارجه آمریکا» بوده است. البته، گریم و فینک (۲۰۱۱) استدلال نمودند که این تک‌منبعی بودن، تورشی را در داده‌ها ایجاد نکرده؛ چون، گزارش‌های سازمان مذکور به هیچوجه مغرضانه تهیه و تدوین نشده است؛ ضمن آن که اعتبار این سنجه‌ها با سایر مجموعه داده‌ها نیز در بررسی‌های دیگر (گریم و ویک ۲۰۱۰) نشان داده شده است. با وجود این، اتکاء داشتن بر تنها یک منبعِ اخذِ داده، آن هم برای متغیر پیچیده و چندوجهی تنظیم دین مشکلات خاص خودش را دارد. به علاوه، پرسش‌ها و تردیدهایی در خصوص اعتبار یا درستی مفاد گزارش‌های سازمان بین‌المللی آزادی مذهبی نیز وجود دارد و بسیاری از دانش‌پژوهان معتقدند که این داده‌ها بر

اساس منبع‌شان دچار تورش‌اند. بعید است که بتوان بطور کامل این تردیدهای جدی را برطرف نمود.

ثانیاً، مجموعه داده‌های گریم و فینک (۲۰۰۶ و ۲۰۱۱) واجد همان مشکلات مربوط به ابهام مفهومی هستند که در مجموعه داده‌های چاوز و کان (۱۹۹۲) و نوریس و اینگلهارت (۲۰۰۴) نیز وجود داشت. در حقیقت، معلوم نیست که برخی گویه‌های شاخص «تنظیم حکومتی دین» فقط معطوف به مذاهب اقلیت است یا معطوف به همهٔ مذاهب؟ به عنوان مثال، گویهٔ «حکومت می‌تواند در عبادات فردی نیز مداخله کند» را می‌توان هم برای گروه‌های اقلیت بکار برد و هم برای کلیهٔ ادیان و مذاهب. البته، باید تصدیق نمود که شاخص دیگر آنان، یعنی جانبداری حکومت از دین فاقد یک چنین مشکلی می‌باشد.

در این راستا، ذکر این نکتهٔ اضافی حائز اهمیت است که مجموعه داده‌های گریم و فینک (۲۰۰۶) تنها منبع داده‌ها تا آن زمان بود که دربردارندهٔ شاخصی مرکب و تفصیلی از محدودیت‌های اعمال شده بر مذاهب اقلیت توسط مردم یا جامعه، صرف‌نظر از محدودیت‌هایی بوده است که حکومت اعمال می‌کند. مزیت یک چنین سنجهٔ غیرحکومتی از تنظیم دینی در جامعه بسیار زیاد است؛ چون نسبت بزرگی از تأثیرات بر دین در یک جامعه از سایر نهادهای اجتماعی غیر از نهاد سیاست و اقدامات حکومتی نشأت می‌گیرد. بازیگران غیرحکومتی مثل روحانیون، اجتماعات مذهبی، سازمان‌ها و تشکل‌های مذهبی، احزاب سیاسی مذهبی، و اشخاص مذهبی که هم به صورت فردی و هم در گروه‌ها فعالیت می‌کنند، بخش مهمی از اقتصاد دین یک جامعه را تشکیل می‌دهند و می‌توانند تأثیرات مهمی در تنظیم دین داشته باشند. معهذا، چون تأکید مقاله حاضر بر نقش و تأثیرات احتمالی سیاست‌ها و اقدامات مذهبی حکومت‌ها بر دینداری مردم می‌باشد، از تشریح سنجهٔ تنظیم اجتماعی یا جامعوی دین (Social Regulation of Religion) در مجموعه داده‌های گریم و فینک (۲۰۰۶ و ۲۰۱۱) صرف‌نظر شد.

۴. آخرین سنجهٔ بین‌المللی تنظیم حکومتی دین

آخرین تلاش برای ارائه سنجه‌ای جامع و معتبرتر از مفهوم «تنظیم حکومتی دین» که قابلیت مقایسه‌های بین‌کشوری نیز داشته باشد توسط جاناتان فاکس و همکارانش انجام گرفت. در حقیقت، فاکس (۲۰۰۸، ۲۰۱۱، ۲۰۱۵) با همکاری اعضای «انجمن آرشیو داده‌های مربوط به دین» (The Association of Religion Data Archives) تلاش نمود تا مجموعهٔ بی‌نقص‌تر و

کامل‌تری از بانک اطلاعات یا داده‌های بین‌المللی را برای شناخت سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها تدوین نماید. این بانک اطلاعات یا مجموعه داده‌ها که ذیل عنوان «پروژهٔ دین و دولت» (The Religion and State project) آمده و تا سال ۲۰۲۲ میلادی در سه نوبت تکمیل شده است، به چند دلیل زیر پیشرفت مهمی نسبت به مجموعه داده‌های قبلی محسوب می‌شود:

۱. این مجموعه داده‌ها دربردارندهٔ ابعاد، مؤلفه‌ها و معرّف‌های بیشتری نسبت به مجموعه‌های قبلی است و هر یک از این ابعاد و مؤلفه‌ها را می‌توان بطور جداگانه مورد بررسی قرار داد.

۲. کُدگذاری سالیانه کشورها برای یک دورهٔ زمانی ۳۳ سال (۱۹۹۰ الی ۲۰۲۲) طولانی‌تر از چارچوب‌های زمانی هر مجموعهٔ دیگر داده‌هاست و امکان مطالعات دقیق‌تر و پیچیده‌تر سری‌های زمانی را نیز فراهم می‌کند.

۳. برخلاف مجموعه داده‌های قبلی، شاخص‌ها و معرّف‌های موجود دربردارندهٔ کلیهٔ رفتارهای حکومت در خصوص دین می‌باشد و لذا می‌توان به بررسی کامل سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها در کلیهٔ کشورها پرداخت.

۴. و از همه مهم‌تر، این مجموعه داده‌ها دامنهٔ وسیع‌تری از منابع مختلف را نسبت به مجموعه داده‌های قبلی مورد استفاده قرار داده است.

به عبارت بهتر، این مجموعه داده‌ها به‌هیچوجه تک‌منبعی نبوده و از منابع متعددی اخذ شده است. لازم به ذکر است که منابع مورد استفاده برای بانک اطلاعاتی «دین و دولت» در چند دستهٔ کلی به‌شرح ذیل جای می‌گیرند:

الف) منابع اصلی اولیه همچون قانون اساسی و متون مربوط به قانون‌های اصلی و مرتبط در کشورها به همراه مقالات و گزارش‌های مربوط به سیاستگذاری حکومت‌های ملّی که منبعث از دین بوده است.

ب) مقالات خبری که اکثراً از بانک اطلاعاتی Lexis-Nexis جستجو شده است، مضافاً بر استفاده از مقالات خبری دریافت شده از سایر منابع.

ج) منابع علمی همچون کتاب‌ها و مقالات مندرج در مجلات علمی و دانشگاهی.

د) گزارش‌های ارائه شده توسط حکومت‌ها و همچنین سازمان‌های بین‌المللی مثل گزارش‌های مربوط به آزادی‌های مذهبی در جهان و گزارش‌های سازمان ملل در خصوص سیاست‌های سقط جنین و امثالهم.

ه) گزارش‌های گروه‌ها و انجمن‌های غیرحکومتی و سازمان‌های آکادمیک مثل طرفداران بدون مرز حقوق بشر، عفو بین‌الملل و امثالهم.

کوتاه سخن آن که، این تعدّد و تنوع منابع برای اخذ داده‌ها، اطلاعات اضافی ببار آورده و به تدوین‌گران و کُدگذاران امکان داده است تا اطلاعات مربوطه را با منابع مختلف چک کرده و از این طریق، دقت داده‌ها را افزایش دهند. لازم به ذکر است، با وجود آن که مجموعه داده‌های قبلی برخی از مزیت‌های فوق‌الذکر را دارا بوده‌اند؛ ولی «مجموعه داده‌های دین و دولت» بخاطر داشتن همهٔ آنها مجموعه‌ای منحصربفرد را در تولید داده‌های مربوط به دخالت حکومت در دین یا سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها فراهم نموده است (فاکس ۲۰۰۸، ۲۰۱۱، ۲۰۱۵، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹).

۵. تنظیم حکومتی دین در مجموعهٔ داده‌های دین و دولت

چنان که گفته شد، این مجموعه داده‌ها طراحی گردید تا سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها را در اشکال و انواع حمایت‌کنندگی، محدودکنندگی و هرگونه تأثیر دیگر، تدوین و کُدگذاری نماید. در حقیقت، دور سوم مجموعه داده‌های دین و دولت (Religion and State Round 3 The Dataset) دربردارندهٔ داده‌های سالیانه برای سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ میلادی برای ۱۸۳ کشور جهان بوده است که شامل کلیهٔ کشورهای با جمعیت بالای ۲۵۰ هزار نفر و نمونه‌گیری از کشورهای با جمعیت کمتر می‌شوند. در مورد کشورهایی که بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی در سال‌های ۹۱-۱۹۹۰ میلادی به استقلال دست یافتند نیز کُدگذاری با سالی آغاز شده که آن کشور، استقلال یافته است. در این بانک اطلاعاتی، مجموعاً ۱۵۱ متغیر وجود دارد که برخی از آنها ترکیب شده‌اند تا شاخصی جامع‌تر فراهم آورند. شایان ذکر است که سه شاخص عمده در این مجموعه داده‌ها که به دخالتِ تنظیمی حکومت‌ها در دین پرداخته‌اند عبارتند از «تبعیض مذهبی» (Religious discrimination)؛ «محدودیت‌های مذهبی» (restrictions Religious)؛ و «قانونگذاری مذهبی» (legislation Religious). باید خاطرنشان ساخت که سه شاخص مذکور در مجموع با ۱۱۷ معیار یا

معرّف مختلف ساخته شده‌اند (۳۶ معیار برای سنجهٔ تبعیض مذهبی؛ ۲۹ معیار برای سنجهٔ محدودیت‌های مذهبی؛ و ۵۲ معیار برای سنجهٔ قانونگذاری مذهبی)[۲].

تبعیض مذهبی به سنجش محدودیت‌هایی می‌پردازد که بر سازمان‌ها یا مؤسسات مذاهبِ اقلیت و انجام مراسمِ توسط آنان اعمال می‌شود بدون آن که کاری به مذهب اکثریتِ داشته باشد. این سنجه مشتمل بر ۳۶ معرّف یا معیار می‌باشد. ذکر این نکته حائز اهمیت است که شاخص تبعیض مذهبی فقط شامل محدودیت‌هایی است که بر مذاهب اقلیت و نه مذهب اکثریت گذاشته شده است. در واقع، حتی اگر نوع اقداماتی که علیه مذاهب اکثریت و اقلیت انجام می‌شود، مشابه هم باشد؛ باز هم از حیث مفهومی بین این دو تفاوت زیادی وجود دارد. محدود کردن مذهب اکثریت یا کلیهٔ مذاهب می‌تواند بازنمای دشمنی و خصومت کلی با دین باشد؛ در حالی که محدود کردن فقط مذاهب اقلیت نشان‌دهندهٔ خصومت با آن مذاهب اقلیت می‌باشد و مبیّن خصومت با مذهب اکثریت یا دین بطور کلی نیست. برای مثال، در حالی که کره شمالی و عربستان سعودی هر دو آزادی‌های مذهبی را محدود و سرکوب می‌کنند، ولی عربستان سعودی این کار را برای همهٔ مذاهب بجز مذهب اکثریت و رسمی کشورش انجام می‌دهد. پس، این یک تمایز اساسی و بنیادین است و اگر کسی بخواهد سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها را درک کند، ضروری است که این تمایز را لحاظ نماید. همان‌طور که گفته شد، شاخص تبعیض مذهبی مشتمل بر ۳۶ معیار یا معرّف بوده که برای آشنایی اجمالی با نحوهٔ سنجش این سازهٔ نظری به برخی از آنها در زیر اشاره می‌شود:

- محدودیت‌ها در برگزاری عمومی مناسک مذهبی، اعیاد مذهبی، و/یا تعطیلات مذهبی.
- محدودیت‌ها بر ساخت، تعمیر و/یا حفظ عبادتگاه‌ها.
- محدودیت‌ها بر دسترسی به عبادتگاه‌ها یا مکان‌های مذهبی.
- محدودیت‌ها بر سازمان‌های مذهبی رسمی.
- دستگیری، ادامهٔ بازداشت، یا آزار و اذیت شدید رسمی چهره‌ها، مقامات و/یا اعضای احزاب مذهبی.
- محدودیت‌ها بر توانایی نوشتن، انتشار آثار دینی، یا منتشر کردن نشریات مذهبی.
- محدودیت‌ها بر رعایت قوانین مذهبی در برگزاری مراسم شخصی مثل ازدواج، طلاق، کفن و دفن.

- محدودیت‌ها بر تغییر مذهب دادن به ادیان اقلیت در جامعه.
- الزام مذاهب اقلیت تا ثبت رسمی شوند.

هر معیار یا معرّف از سنجهٔ تبعیض مذهبی بر روی مقیاسی از صفر تا ۳ که شدت هر نوع محدودیت را می‌سنجید به‌شرح ذیل کُدگذاری شده است:

صفر= هیچ محدودیت معناداری برای فعالیت کلیهٔ مذاهب وجود ندارد.

۱= محدودیت اندکی برای برخی مذاهبِ اقلیت وجود دارد.

۲= محدودیت اندکی برای اکثر یا همهٔ مذاهبِ اقلیت وجود دارد، یا برای برخی از آنها این محدودیت‌ها شدید می‌باشد.

۳= فعالیت مذهبی برای اکثر یا همهٔ اقلیت‌های مذهبی ممنوع بوده یا بشدت محدود می‌باشد.

با توجه به وجود ۳۶ معیار یا معرّف، سنجهٔ تبعیض مذهبی که از تجمیع کلیهٔ معیارها ساخته می‌شود در طیف نمره‌ای با دامنهٔ صفر تا ۱۰۸ قرار می‌گیرد.

دومین متغیر مرکب، یعنی شاخصِ «محدودیت‌های مذهبی» به سنجش محدودیت‌هایی می‌پردازد که بر روی کلیهٔ مذاهب یا مذهبِ اکثریت اعمال می‌شود. در حقیقت، این شاخص می‌خواهد به سنجش تلاش‌های یکَ حکومت برای محدود کردن و کنترل دین در جامعه بطور کلی بپردازد. این شاخص دربردارندهٔ ۲۹ معیار یا معرّف می‌باشد که نمونه‌ای از این معیارها یا متغیرهای کُدگذاری‌شده در زیر منعکس شده‌اند:

- محدودیت‌ها بر احزاب سیاسی مذهبی.
- دستگیری، ادامهٔ بازداشت، یا آزار و اذیت شدید رسمی چهره‌ها، مقامات و/یا اعضای احزاب مذهبی.
- محدودیت‌ها بر سازمان‌های رسمی مذهبی به غیر از احزاب سیاسی.
- محدودیت‌ها بر برگزاری عمومی فعالیت‌های مذهبی از جمله تعطیلات مذهبی.
- محدودیت‌ها بر سخنرانی‌های مذهبی عمومی از جمله خطبه‌ها و مواعظ روحانیون.
- محدودیت‌ها بر دسترسی به عبادتگاه‌ها و مکان‌های مذهبی.
- محدودیت‌ها بر چاپ و انتشار آثار مذهبی.

- دستگیری افراد بخاطر فعالیت‌های مذهبی.
- محدودیت‌ها بر نمایش عمومی نمادهای مذهبی توسط اشخاص یا سازمان‌های خصوصی که دربردارندهٔ لباس‌های مذهبی، تصاویر و تندیس‌های مذهبی می‌باشد.

هر معیار یا معرّف بر مقیاسی از صفر تا ۳ به‌شرح ذیل کُدگذاری شد تا شدت هر نوع محدودیت را بسنجد:

صفر= فاقد محدودیت.

۱= محدودیت‌های جزیی که مشتمل بر محدودیت‌های عملی است یا حکومت در این اقدامات، بندرت و در مقیاسی کوچک درگیر می‌شود.

۲= محدودیت‌های چشمگیر که مشتمل بر محدودیت‌های عملی است یا حکومت در این اقدامات بطور متناوب و در مقیاسی متوسط درگیر می‌شود.

۳= فعالیت مذهبی کردن غیرقانونی است یا حکومت در این اقدامات، غالباً و در مقیاسی وسیع درگیر می‌شود.

بدین ترتیب، سنجهٔ محدودیت‌های مذهبی با تجمیع ۲۹ معرّف یا معیار در دامنه نمره‌ای بین صفر تا ۸۷ قرار می‌گیرد.

سومین شاخص یا متغیر مرکب عبارتست از «قانونگذاری مذهبی» که به سنجش میزان حمایت حکومت از یک دین یا مذهب خاص می‌پردازد. این حمایت می‌تواند مشتمل بر قانونگذاری در اجرای احکام مذهبی/شرعی، حمایت مالی از موسسات دینی، و مرجح دانستن یا حمایت از دین اکثریت باشد. این شاخص نیز مشتمل بر ۵۲ معیار یا معرّف می‌باشد که به نمونه‌ای از آنها در زیر اشاره شده است:

- قوانین مربوط به رژیم غذایی (محدودیت در تولید، واردات، فروش یا مصرف غذاهای خاص).
- محدودیت یا ممنوعیت فروش مشروبات الکلی.
- فرآیند ازدواج و طلاق توسط روحانیت تعریف و انجام می‌گیرد.
- قوانین ارث توسط دین تعریف شده است.
- محدودیت قانونی در تغییر دادن دین از دین اکثریت.
- محدودیت در ازدواج‌های بین ادیان مختلف.

- محدودیت در پوشش عمومی بر اساس منهیات دینی.
- قوانین مربوط به توهین به مقدسات یا هرگونه محدودیت برای گفتار در خصوص دین یا شخصیت‌های مذهبی.
- سانسور مطبوعات یا سایر نشریات به دلیل ضدمذهبی بودن.
- تعطیلی اجباری برخی یا همه مشاغل در ایام تعطیلات مذهبی از جمله روز سبت[۳] یا معادل آن.
- سایر محدودیت‌های فعالیت در ایام تعطیل مذهبی از جمله سبت یا معادل آن (مثل، قوانین آبی[۴]).
- آموزش مذهبی در مدارس دولتی اجباری است.
- روحانی شدن و/یا سخنرانی در مکان‌های عبادی نیاز به تأیید حکومت دارد.
- وجود یک وزارتخانه یا اداره رسمی دولتی که به امور مذهبی بپردازد.
- برخی یا همه مقامات دولتی برای حفظ منصب‌شان باید ملتزم به احکام شرعی باشند.
- حضور نمادهای مذهبی در پرچم کشور.
- حضور یک نهاد رسمی دولتی که بر «فرقه‌ها» یا مذاهب اقلیت نظارت داشته باشد.

شایان ذکر است که این شاخص اگرچه با شاخص «وجود یک دین رسمی در کشور» یا متغیر «دین دولتی» همبستگی دارد، ولی در مقایسه با آن، با تفصیل و دقت بیشتری به سنجش میزان حمایت حکومت از یک دین می‌پردازد. از آنجا که تمامی معیارها یا معرّف‌های درون این شاخص فقط وجود یا عدم یک نوع قانون را شامل می‌شود (با کُد صفر و یک)، دامنهٔ نمرات این شاخص بر اساس تجمیع ۵۲ معیار یا معرّف بین صفر تا ۵۲ در نوسان می‌باشد.

وانگهی، آلفای کرونباخ برای سنجه‌های «تبعیض مذهبی»، «محدودیت‌های مذهبی» و «قانونگذاری مذهبی» به‌عنوان مؤلفه‌های شاخصِ مرکبِ «تنظیم حکومتی دین» (یا سیاست مذهبی حکومت‌ها) با ۱۱۷ معرّف برای ۱۸۳ کشور در طول دورهٔ زمانی ۱۹۹۰ الی ۲۰۱۴ میلادی به ترتیب معادل با ۰/۹۴ ، ۰/۹۷، و ۰/۹۷ بدست آمده است که حکایت از پایایی بسیار بالای این سنجه‌ها داشته و نشان داده است که هر سه سنجهٔ مزبور از سطح بسیار بالای تجانس درونی برخوردار بوده و هر یک به سنجش بُعد مفهومی واحدی پرداخته‌اند.

همچنین، نتایج تحلیل مؤلفه‌های اصلی در تکنیک تحلیل عاملی حاکی از بزرگی مقدار ویژهٔ تنها یک عامل از حدنصاب یک بود که نشان می‌داد بیشینهٔ تعداد عامل‌های اصلی می‌تواند مشتمل بر یک سازه باشد. میزان تبیین واریانس مشترک بین متغیرها برای همین یک عامل نیز برابر با ۷۲/۸۰ درصد یعنی حدود سه‌چهارم کل واریانس متغیرها بوده است که قابل ملاحظه می‌باشد. همهٔ این نتایج دلالت از اعتبار سازهٔ شاخص «تنظیم حکومتی دین» داشته است (فاکس، فینک و ماتایک ۲۰۱۸).

۶. نتیجه‌گیری

چنان که پیش از این گفته شد، علی‌رغم ارایهٔ مدل‌های نظری در جامعه‌شناسی دین که به پیامدهای تنظیم دینی توسط حکومت‌ها اشاره نموده بودند، تا چند دهه پیش تحقیقات بین‌المللی در مورد این مدل‌ها وجود نداشته است. در تلاش برای پر کردن این خلاء، دین‌پژوهانِ علوم اجتماعی مدل‌های اندازه‌گیری و شاخص‌های مرکبی را برای سنجش تنظیم حکومتی دین که قابلیت مقایسه بین‌المللی داشته باشد، بسط دادند. با افزایش مجموعه داده‌های بین‌المللی در دسترس در مورد دین در چند دههٔ اخیر، ارزیابی این مجموعه داده‌ها از اهمیت بسزایی برخوردار است. در مقاله حاضر، ابتدا به ارزیابی نقاط قوت و ضعف مجموعه داده‌های بین‌المللی موجود در مورد دین پرداخته شد. سپس، مجموعه داده‌های دین و دولت دور سوم به عنوان جایگزینی برتر برای مجموعه داده‌های موجود در مورد سیاست مذهبی حکومت‌ها معرفی و تشریح گردید. در واقع، جامع‌ترین بانک اطلاعات بین‌المللی در مورد دین ذیل پروژهٔ دین و دولت طراحی گردید تا سیاست‌های مذهبی حکومت‌ها را در اشکال و انواع حمایت‌کنندگی، محدودکنندگی و هرگونه تأثیر دیگر تدوین و کُدگذاری نماید. دور سوم مجموعه داده‌های دین و دولت دربردارندهٔ داده‌های سالیانه برای ۱۱۷ معیار یا معرّف بوده است که سیاست‌های مذهبی همه حکومت‌ها را در بازهٔ زمانی ۱۹۹۰ تا ۲۰۲۲ میلادی برای ۱۸۳ کشور جهان بازنمایی می‌کند. این مجموعه داده‌ها حداقل به شش دلیل نسبت به مجموعه داده های قبلی بهبود یافته است (ن. ک. فاکس ۲۰۱۱، ۲۰۱۸). اول این که شامل مؤلفه‌های بیشتری نسبت به مجموعه داده‌های قبلی است که می‌توان هر یک از این مؤلفه‌ها را به صورت جداگانه بررسی کرد. دوم، بازه زمانی ۳۲ ساله کدگذاری‌های سالانه که در این مجموعه داده‌ها گنجانده شده‌اند طولانی‌تر از چارچوب زمانی در هر مجموعه دیگر است که امکان مطالعات سری‌های

زمانی پیچیده‌تر را فراهم می‌کند. سوم، شواهد مربوط به قابلیت اطمینان کدگذاری‌ها نشان داد هیچ مشکل آشکاری برای ترکیب متغیرها در دسته‌بندی اشتباه وجود ندارد، آنطور که در مورد چندین مجموعه داده قبلی وجود داشته است. همچنین، تحلیل‌های پیچیده آماری نشان داد که احتمال بهبود شاخص‌های استفاده شده با هر طرح وزن‌دهی دیگر بسیار اندک است. چهارم، برخلاف تمام مجموعه داده‌های قبلی، معرّف‌های مدنظر قرار گرفته شامل تمام رفتارهای حکومت معطوف به دین بوده است که بر اساس وارسی و ارزیابی کامل سیاست‌های مذهبی همه حکومت‌ها شناسایی شده است. پنجم، در جمع‌آوری داده‌ها از منابع بیشتر و متنوع‌تری نسبت به اکثر مجموعه داده‌های قبلی استفاده شده است. ششم، در بیشتر شاخص‌ها، خود مؤلفه‌ها مقیاس‌بندی می‌شوند و امکان محاسبه قدرت و شدت سیاست‌های مذهبی مورد سنجش را فراهم می‌کنند. این مجموعه داده‌ها نه تنها یک منبع جدید غنی از داده‌های در دسترس را تشکیل می دهد؛ بلکه همچنین انبوهی از اطلاعات را برای مطالعات بین‌المللی با تمرکز بیشتر فراهم می کند. هر یک از ۱۱۷ معیار یا معرّف موجود در این شاخص ها را می‌توان به صورت جداگانه یا ترکیبی مورد استفاده قرار داد. حاصل سخن آن که، اگر هدف آن بوده که سنجه‌ای تعبیه شود که سیاست‌های دینی حکومت را تا حد امکان بطور کامل و دقیق اندازه‌گیری کند، می‌توان گفت که مجموعه داده‌های دین و دولت به این هدف دست یافته است.

پی‌نوشت‌ها

۱. گسترش تحقیقات تجربی بین‌المللی در علوم اجتماعی از دهۀ ۱۹۶۰ میلادی آغاز گردید؛ چون توسعۀ آن کاملاً وابسته بود به رشد بانک‌های اطلاعات اقتصادی- اجتماعی و داده‌های کمّی که قابل خواندن توسط ماشین باشند و همچنین، توسعۀ رایانه‌هایی که می‌توانست برای ذخیرۀ این داده‌ها و انجام عملیات روی آنها بکار رود.

۲. از آنجا که نمی‌توان همۀ ۱۱۷ معرّف یا معیارهای سازندۀ این سنجه‌ها را در این مقاله تشریح نمود، علاقمندان می‌توانند برای آشنایی تفصیلی با کلیۀ معرّف‌ها یا معیارهای مربوطه به «کتابچۀ راهنمای دور سوم پروژۀ دین و دولت» که در آدرس اینترنتی زیر قابل دسترس می باشد، مراجعه نمایند:

https://www.thearda.com/data-archive?fid=RAS3COMP&tab=3

۳. سبت (Sabbath) در فرهنگ یهودی به عید هفتگی در روز هفتم هفته (شنبه) اطلاق می‌شود. در روز سبت، یهودیان باید در خانه یا کنیسه به نماز و عبادت بپردازند و از کار کردن بپرهیزند.

۴. قوانین آبی (blue laws) که بعنوان قوانین روز یکشنبه شناخته می‌شوند، قوانینی هستند که برای محدود یا ممنوع کردن برخی یا همهٔ فعالیت‌های روز یکشنبه به دلایل مذهبی بویژه برای ترویج حضور در مراسم عبادی یا استراحت نمودن طراحی شده‌اند.

کتاب‌نامه

Barrett, David, George Kurian, and Todd Johnson (2001) *World Christian Encyclopedia: A Comparative Survey of Churches and Religions in the Modern World*, Vol.1, 2nd ed, Oxford University Press.

Barro, Robert and Rachel McCleary (2003) Religion and Economic Growth across Countries, *American Sociological Review,* 68 (5) 760–781.

Barro, Robert and Rachel McCleary (2005) Which Countries Have State Religions?, *Quarterly Journal of Economics,* 120 (4) 1331–1370.

Barro, Robert, Jason Hwang, and Rachel McCleary (2010) Religious Conversion in 40 Countries, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 49: 15–36.

Chaves, Mark and David Cann (1992) Regulation, Pluralism, and Religious Market Structure, *Rationality and Society,* 4: 272–290.

Chaves, Mark, Peter Schraeder and Mario Sprindys (1994) State Regulation of Religion and Muslim Religious Vitality in the Industrialized West, *Journal of Politics,* 56: 1087–1097.

Cherif, Feryan (2010) Culture, Rights, and Norms: Women‘s Rights Reform in Muslim Countries, *Journal of Politics,* 72: 1144–1160.

Facchini, Francois (2010) Religion, Law and Development: Islam and Christianity: Why Is It in Occident and Not in the Orient That Man Invented the Institutions of Religious Freedom?, *European Journal of Law and Economy,* 29: 103–129.

Finke, Roger (1990) Religious Deregulation: Origins and Consequences, *Journal of Church and State,* 32 (3) 609–626.

Finke, Roger (1997) “The Consequences of Religious Competition: Supply-Side Explanations for Religious Change”, In: *Rational Choice Theory and Religion,* edited by Lawrence Young, 46–65. New York: Routledge.

Finke, Roger and Christopher Bader (2017) *Faithful Measures: new methods in the measurement of religion*, New York University Press.

Finke, Roger and Rodney Stark (1992) *The Churching of America, 1776-1990*. Rutgers University Press.

Finke, Roger and Rodney Stark (2005) *The Churching of America, 1776–2005: Winners and Losers in Our Religious Economy*, 2nd Edition. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Fisch, Steven (2002) Islam and Authoritarianism, *World Politics,* 55: 4–37.

Fox, Jonathan (2004) *Religion, Civilization and Civil War: 1945 Through the New Millennium*, Lanham, MD: Lexington Books.

Fox, Jonathan (2007) The Increasing Role of Religion in State Failure: 1960–2004, *Terrorism and Political Violence,* 19: 395–414.

Fox, Jonathan (2008) *A World Survey of Religion and the State*, New York: Cambridge University press.

Fox, Jonathan (2011) Building Composite Measures of Religion and State, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 7 (8).

Fox, Jonathan (2015) Political Secularism, Religion, and the State: A Time Series Analysis of Worldwide Data, New York, NY: Cambridge University Press.

Fox, Jonathan (2017) Religion and State Codebook, available in: http://www.thearda.com/Archive/Files/Downloads/RAS3COMP_DL2.asp.

Fox, Jonathan (2018) *An introduction to religion and politics: theory and practice*, Routledge, Inc.

Fox, Jonathan (2019) The correlates of religion and state, *Religion, State & Society*, 47 (1) 2-9.

Fox, Jonathan and Ephraim Tabory (2008) Contemporary Evidence Regarding the Impact of State Regulation of Religion on Religious Participation and Belief, *Sociology of Religion,* 69 (3) 245–271.

Fox, Jonathan and Shmuel Sandler (2003) Quantifying Religion: Toward Building More Effective Ways of Measuring Religious Influence on State-Level Behavior, *Journal of Church and State,* 45: 559–588.

Fox, Jonathan; Roger Finke & Dane Mataic (2018) New Data and Measures on Societal Discrimination and Religious Minorities, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 14 (14).

Gill, Anthony (1998) *The Catholic Church and the State in Latin America*, Chicago: University of Chicago Press.

Gill, Anthony (1999) Government Regulation, Social Anomie, and Protestant Growth in Latin America: A Cross-National Analysis, *Rationality & Society,* 11: 287–316.

Grim, Brian and Richard Wike (2010) Cross-Validating Measures If Global Religious Intolerance: Comparing Coded State Department Reports with Survey Data and Expert Opinion, *Politics and Religion,* 3: 102–129.

Grim, Brian and Roger Finke (2006) International Religion Indexes: Government Regulation, Government Favoritism, and Social Regulation of Religion, *Interdisciplinary Journal of Research on Religion,* 2 (1).

Grim, Brian and Roger Finke (2011) *The Price of Freedom Denied*. New York: Cambridge University Press.

Iannaccone, Laurence (1991) "The Consequences of Religious Market Structure: Adam Smith and the Economics of Religion," *Rationality and Society,* 3: 156–177.

Iannaccone, Laurence, Roger Finke and Rodney Stark (1997) Deregulating Religion: The Economics of Church and State, *Economic Inquiry,* 35: 350–364.

Lacina, Bethany (2006) Explaining the Severity of Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution*, 50: 276–289.

Marshall, Paul (2000) *Religious Freedom in the World: A Global Report on Freedom and Persecution*, Nashville, TN: B&H Publishing Group.

McCleary, Rachel and Robert Barro (2006) Religion and Political Economy in an International Panel, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 45 (2) 149–175.

Midlarsky, Manus (1998) Democracy and Islam: Implications for Civilizational Conflict and the Democratic Peace, *International Studies Quarterly,* 42: 458–511.

North, Charles & Carl Gwin (2004) Religious Freedom and the Unintended Consequences of State Religion, *Southern Economic Journal,* 71 (1) 103–117.

Olzak, Susan (2011) Does Globalization Breed Ethnic Discontent?, *Journal of Conflict Resolution,* 55: 3–32.

Pearce, Susanna (2005) Religious Rage: A Quantitative Analysis of the Intensity of Religious Conflicts, *Terrorism and Political Violence,* 17: 333–352.

Price, Daniel (2002) Islam and Human Rights: A Case of Deceptive First Appearances, *Journal for the Scientific Study of Religion,* 41: 213–225.

Reynal-Querol, Marta (2002) Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution,* 46: 29–54.

Ropi, Ismatu (2017) *Religion and Regulation in Indonesia*, Palgrave Macmillan, Singapore Pte Ltd.

Rummel, Rudolph (1997) Is Collective Violence Correlated with Social Pluralism?, *Journal of Peace Research,* 34: 163–175.

Stark, Rodney & Roger Finke (2000) *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion,* University of California Press.

Stark, Rodney & Roger Finke (2002) "Beyond Church and Sect: Dynamics and Stability in Religious Economics", In: *Sacred Markets, Sacred Canopies: Essays on Religious Markets and Religious Pluralism*, edited by Ted Jelen, 31–62, Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Svensson, Isak (2007) Fighting with Faith: Religion and Conflict Resolution in Civil Wars, *Journal of Conflict Resolution,* 51: 930–949.

Svensson, Isak, and Emily Harding (2011) How Holy Wars End: Exploring The Termination Patters of Conflicts with Religious Dimensions in Asia, *Terrorism & Political Violence,* 23: 133–149.

Toft, Monica Duffy (2007) Getting Religion?: The Puzzling Case of Islam and Civil War, *International Security,* 31: 97–131.

Toft, Monica Duffy, Daniel Philpott, and Timothy Shah (2011) *God's Century: Resurgent Religion and Global Politics,* New York: W.W. Norton.

Vanhanen, Tatu (1999) Domestic Ethnic Conflict and Ethnic Nepotism: A Comparative Analysis, *Journal of Peace Research,* 36: 55–73.

Yang, Fenggang (2006) The Red, Black, and Gray Markets of Religion in China, *Sociological Quarterly,* 47: 93-122.